

SAYI 37 • 2011

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

İSAM

Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar

Davut Erkan*

Notes on the Life and Works of Matrakçı Nasûh

Abstract ■ This article focus on the life and works of Matrakçı Nasûh, who was a well known artisan and historian in the 16th century. In particular, it examines his major work the Süleymân-nâme and other studies related to it. At the same time it attempts to clarify some heretofore misconstrued aspects pertaining to Matrakçı's life and work. It does not examine his role as a Matrakçı (Joker/Jokester); rather it discusses his identity as a geographer. In so doing, it provides information on the place names and geographical characteristics of the regions along the routes of Kanunî Süleymân's 1543 Sikloş campaign and his second military expedition against Iran in 1548.

Key words: The Biography and Works of Matrakçı Nasûh, Süleymân-nâme, 16th Century Ottoman Historians.

16. asır, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli makamlarında görev almış önemli ve ilginç simaların iyiden iyiye yükselişine veya bunların göz kamaştırıcı bir şekilde ortaya çıkışına tanıklık eder. Bu simalar, resmî görevlerinin yanı sıra, ilgilendikleri bilim dalları ve sanatlarla ilgili olarak vücuda getirdikleri eserlerle yaşadıkları devrin kültürel ortamını etkilemiş ve sonraki zaman dilimlerine de tesir etmeyi başarmışlardır. Onların birkaç dalda eser -bazıları dalının en parlak örnekleri arasında yer almasına da- verebilme kabiliyeti, genelde imparatorlukta, özelde ise payitahtta var olan eğitim ve kültürel ortamın yapısına dayanır. Bu yapının ortaya çıkardığı önemli isimlerden biri de Matrakçı Nasûh'tur. Bu önemli zatın hayatı ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar -tıpkı Nasûh'un çağdaşları hakkında yapılanlar gibi- çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bunların başında muhakkak ki

* MA., Araştırmacı.

eldeki bilgilerin oldukça sınırlı olması gelmektedir. Bu husus Matrakçı hakkında çalışma yapan araştırmacıları fazlasıyla zora sokmakta ve onları, küçük sayılabilecek karinelerden yola çıkarak hayat hikayesini yazma durumunda bırakmaktadır. Bu hal, Nasûh'un hayatıyla ilgili yazılanların bazılarını kaçınılmaz olarak tahmin hüviyetine sokmaktadır. Aşağıda, tarihçi, matematikçi, hattat ve nihayetinde silahşör olarak bilinen Matrakçı'nın, ismi, hayatı ve coğrafi bilgiler içeren eserlerinden bazıları üzerine değerlendirmelerde bulunulacak ve belki bundan daha ziyade bazı problemler ortaya konularak söz konusu sorunlara cevap aranılmaya çalışılacaktır.

Matrakçı'nın, kendi eserlerinde verdiği bilgiye istinaden, asıl isminin “*Nasûh bin Karagöz bin Abdullah el-Bosnevi*” olduğu görüşünün¹ günümüzde tamamıyla kabul gördüğü bilinmektedir. Ortaya atılan bu görüşün yaygınlık kazanarak, Nasûh'un ismini açık bir şekilde yazmadığı eserlerinin künyelerini içeren kütüphane kataloglarında da yerini almış olduğu tespit edilebilmektedir. Kataloglardaki bu durumun, bazı eserlerinin parçalar halinde olmasıyla ve bunların nüshalarının fazlalığının getirdiği zorluklarla birleşerek, zihinlerde zaman zaman karışıklık yarattığı söylenebilir. Bunlar bir tarafa bırakıldıktan sonra konuyla ilgili söylenilebilecek ilk şey Matrakçı'nın, ismini en açık şekilde kaydettiği eserlerinin sayısının sadece iki tane olduğudur. Bunlardan ilki ve zikredilen görüşün isnat edildiği tek kaynak olan matematiğe dair “*Cemâli'l-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*” adlı eseridir. Matrakçı, burada ilk önce ismini “Nasûh b. Abdullah”² akabinde ise “Nasûh b. Karagöz el-Priştevi” şeklinde vermiştir.³ İkincisi ise yine matematiğe dair olan ve Zagreb'te bulunan “*Umdetü'l-Hisâb*” adlı eserinin bir nüshasıdır. Bu eserde de Matrakçı, tıpkı diğer eserinde olduğu gibi adını “Nasûh b. Karagöz el-Priştevi” şeklinde kaydetmiştir.⁴ Bu nüsha üzerinde çalışan Džemal Čehajić, eserde Matrakçı'nın, ismini “Nasûh b. Karagöz el-Priştevi” şeklinde kaydettiğini ancak Yurdaydın'ın, Nasûh'un Bosnalı olduğunu belirttiği çalışmalarına istinaden Zagreb nüshasındaki kaydın müstensih hatası olduğu kanaatine varmıştır.⁵

1 Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 1; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara 1963, s. 17, 50; “Matrakçı Nasûh”, *DİA*, XVIII, 143-145.

2 Matrakçı Nasûh, *Cemâli'l-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Kütüphanesi, T 2719, vr. 1b. Bunun görüntüsü için bkz. Ekler.

3 Matrakçı Nasûh, *Cemâli'l-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar Kütüphanesi, T 2719, vr. 2a. Bunun görüntüsü için bkz. Ekler.

4 Nasûh b. Karagöz el-Priştevi, *Umdetü'l-Hisâb*, Zagreb, Orijentalna zbirka JAZU, Ms. Br. 85, vr. 1b. Bunun görüntüsü için bkz. Ekler.

5 Džemal Čehajić, “Nasûh Matrakçı Kao Matematičar”, *Prilozi Za Orijentalnu Filologiju*, vol. 38, 1-320, Sarajevo 1989, s. 209-216.

Ancak yukarıda bahsedildiği üzere Matrakçı'nın, her iki eserde de ismi "Nasûh b. Karagöz el-Priştevi" şeklinde kayıtlı bulunmaktadır. Matrakçı'nın adı hakkında, bu iki eser arasındaki tek fark "*Cemâlül-Küttâb*"da, bir de "Nasûh b. Abdullah" kaydının var olmasıdır. Bu çok önemli olmayan ayrıntı bir tarafa Matrakçı'nın, II. Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru Enderun'da bulunduğu ve burada görev yapan devrin ünlü alimlerinden biri olan Sâî'nin talebesi olduğu bilinmektedir. Bu da Nasûh'un devşirme olduğuna işaret etmektedir. Devşirme olanların ise baba adı olarak çoğunlukla "Abdullah" ismini tercih ettiği bilinmektedir. Nasûh, "Karagöz" adını, babası "Abdullah"ın lakabı olduğunu belirtmek üzere kaydetmiş olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle söylenmek istenen şey Matrakçı'nın asıl isminin "Nasûh b. Karagöz el-Priştevi" ya da diğer versiyonuyla "Nasûh b. Abdullah el-Priştevi" olduğudur. Bununla beraber onun Bosnalı olduğunun belirtilmesi, yukarıda zikredildiği üzere eserdeki "Priştevi" kaydının "Bosnevi" şeklinde okunmasından kaynaklanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda vurgulanması gereken önemli Nasûh'un aslen Bosnalı değil Priştineli olduğudur.

Burada, "*Umdetül-Hisâb*"ın Zagreb nüshasının bazı özelliklerine daha değinmek yerinde olacaktır. Nasûh'un, "*Umdetül-Hisâb*" adlı eserini Mart 1517 (Evâil-i Safer 923) yazdığına dair bazı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır.⁶ Ancak, Nasûh'un "*Cemâlül-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*" adlı eserini söz konusu tarihte yazdığını ve bu eserin genişletilmiş versiyonu olan "*Umdetül-Hisâb*"ı 1533 (h. 940) yılında kaleme aldığını ve bu nedenle "*Umdetül-Hisâb*"ın 1517 yılında yazıldığı yönündeki bilgilerin hatalı olduğu ileri sürülmüştür.⁷ Zagreb nüshasındaki kayıtlar bu tartışma açısından fazlasıyla dikkat çekicidir. Bu eserin varak 2a'sında Nasûh şöyle demektedir: "*Ben dahi mümkün oldukça Türkçe risâle bünyâd idüp ve hem Umdetül-Hisâb diyü tesmiye olundu*". Varak 2a-b'de ise şu ifadeler mevcuttur: "*Bu nüsha-ı cedid ve risâle-i müfid...es-sultân ibn Sultân Selim Hân bin Sultân Beyâzid Hân bin Mehemed Hân...zamânındaki resûl hicretinin dokuz yüz yirmi üçüncü yılı saferinin evâilinde kaleme gelüp tahrîr vâkı' oldı*". Bu bilgiler "*Umdetül-Hisâb*"ın 1517 yılındaki nüshasının varlığından bahseden ilk görüşü doğrular niteliktedir. Ancak aynı ifadelerle aynı tarih "*Cemâlül-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*" adlı eserde de yer almaktadır. Nasûh'un, 1517 yazdığı esere ilk önce "*Cemâlül-Küttâb ve Kemâli'l-Hüssâb*" adını verip, daha sonra aynı eseri tekrar kaleme alıp, buna "*Umdetül-Hisâb*" ismini mi verdiği -ya da tam tersi- yoksa müstensihlerin eserlerin adını mı karıştırdığı konusunda kesin bir tanıda bulunmak bu makelenin sınırlarını zorlayacak olduğundan burada ele alınmamıştır. Burada, sözü edilen durumun tespitiyle yetinildikten sonra söylenecek şey, hangi

6 *Beyân-ı Menâzil*, s. 2.

7 *Beyân-ı Menâzil*, s. 2.

açından ele alınır sa alınır Zagrep nüshasındaki bilgilere göre, Bursalı Mehmet Tahir'in, eserinde yer verdiği kayıtların doğru olduğudur. Başka bir ifadeyle 1517 yılında Nasûh tarafından “*Umdetü'l-Hisâb*” adlı bir eser yazılmış olduğunun söylenmesi yanlış bir bilgi değildir.

Yukarıda belirtildiği üzere Sultan II. Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru Enderun'da bulunan Nasûh, özellikle Şair Sâî ile yakın bir hoca-talebe münasebeti içinde bulundu.⁸ Bu zaman diliminde, matematiğe ilgi duydu. Nasûh'un ne zaman ve hangi görevle Enderun'dan çıktığına dair elde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Osmanlıların Mısır'ı fethetmesiyle beylerbeyi olarak tayin edilen Hayır Bey zamanında (1517-1520) bu ülkeye gitmiş olduğu kesindir.⁹ 1520 yılında İstanbul'da bulunan Nasûh, Kanunî'nin emriyle *Taberî Tarihi*'ni Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmeye başladı.¹⁰ Daha sonra Nasûh, Kanunî'nin oğullarının 1529'da yapılan sünnet töreninde, tekerlekler üzerine oturtularak hareket etmesi sağlanmış birbirine benzer iki kale yaparak, törenin düzenlendiği Atmeydanı'na getirmiş ve karşılıklı olarak konumlandırılan kalelerin içlerine yerleştirilmiş olan askerler buradan ortaya çıkarak savaş gösterisi yapmışlardır. Tertip edilen bu gösteriyi beğenen devrin hükümdarı, bundan ötürü Nasûh'a tüm imparatorlukta silahşörlerin reisi olduğuna dair bir berât ihsan etmiştir.¹¹ 1533 yılında Safevîler üzerine düzenlenen Irâkeyn seferi hakkında minyatürler de içeren bir eser kaleme alması ve burada kullanmış olduğu bazı ifadelerden ötürü¹², onun bu sefere katılmış olduğu ileri sürülebilmektedir. Geç bir tarihte olmasına rağmen (1537) kendisinden “Matrakçı Nasûh Bey” şeklinde bahsetmesi ve oğlu Mehmed'in “sağ bölüğe” alındığını bildirmesi¹³, onun kapıkullarından biri olduğunu düşündürmektedir. Nasûh'un, 1543 düzenlenen Sikloş seferine ait minyatürlü bir eser yazmasına rağmen kullandığı ifadeler ve sunduğu bilgilerde bazı çelişkilerin olması, onun bu sefere kimin maiyyetinde katıldığı konusunda tereddütler oluşturmaktadır.¹⁴

8 Âşık Çelebi, *Meşâ'ir üş-Şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, by G. M. Meredith Owens, London, 1971, vr. 158a.

9 *Beyân-ı Menâzil*, s. 3.

10 *Beyân-ı Menâzil*, s. 5.

11 *Beyân-ı Menâzil*, s. 7- 9.

12 *Beyân-ı Menâzil*, s. 216.

13 Davut Erkan, *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi (1520-1537)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2005, s. 200. Bu tez genişletilerek ve Nasûh'un “*Feth-i Karaboğdan*” eseri de ilave edilerek basıma hazırlanmaktadır.

14 Davut Erkan, *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-nâmesi*, s. XXX-XXXI.

1547 yılının Matrakçı Nasûh açısından önemli bir tarih olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Nasûh'un bilemediğimiz bir nedenle haksızlığa ve inkisârâ uğrayarak ümitsizlik içinde olduğu ve bu kırgınlıktan dolayı, 1547 yılına kadar yazdığı Kanunî devrinin tarihine devam etmediği kesin olarak bilinmektedir.¹⁵ Bir gelişmeden dolayı tekrar ümitlendiği anlaşılan Matrakçı Nasûh, 1548 yılında Safevîleri üzerine düzenlenen seferin tarihini müstakil bir eser şeklinde hazırlayarak Veziriazam Rüstem Paşa'nın iltifatını ve desteğini sağlamayı amaçlamıştır.¹⁶ Nasûh'un Rüstem Paşa'ya ulaşmasını sağlayan gelişme ya da Matrakçı'nın ifadeyle "ümit anahtarı", İran şehzadesi Elkas Mirza'nın,¹⁷ veziriazam tarafından ağırlandığı gün yapılan gösteriler olmalıdır. Mayıs 1547'de İstanbul'a gelen, Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza için Veziriazam Rüstem Paşa'nın kendi konağında düzenlediği ziyafet töreninde (29 Rebiülahir 954/18 Haziran 1547) silahşörlük gösterilerinde bulunan Nasûh, bunun için ödüllendirilmiştir.¹⁸ Burada ödüllendirilmesinden daha önemli olan husus matrakçılıktaki üstatlığıyla Nasûh'un bu gösteriler sırasında Rüstem Paşa'nın dikkatini çekmesi ve belki de ona tekrar kendini hatırlatmasıdır. Nitekim bundan birkaç yıl sonra (1550) Rüstem Paşa, Nasûh'u, eserlerini sadeleştirmek suretiyle yeni bir versiyon oluşturma konusunda teşvik eden kişi olmuştur.¹⁹ 1548 yılında Safevîler üzerine düzenlenen sefere iştirak ettiği anlaşılan Nasûh'un, 1551 yılından sonra hayatta olduğu kesin olarak bilinmektedir. Bununla beraber Matrakçı'nın, *Sicill-i Osmânî*'deki "*Nasûh Kethüdâ, ümerâdan olup 971 Ramazânın on altısında fevt olmuştur*" şeklindeki kayda atfen 1564'te öldüğünden şüphe edilemeyeceğinin belirtilmesi²⁰, aslında bir tahminden ileri gitmez. Çünkü onun ne zaman öldüğüne dair elde ciddi hiç bir veri bulunmamaktadır. Bununla beraber *Sicill*'deki söz konusu bilgiyle alakalı dikkate değer bir kayda değinilmesi yerinde olacaktır. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Nr. 2142'de bulunan bir defterde: "[*yevmü'l*]-*Hamîs, fî 16*

15 Matrakçı Nasûh, *Süleymân-nâme*, Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 2b-3a.

16 Matrakçı Nasûh, *Süleymân-nâme*, Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 3b-4b.

17 Elkas Mirza hakkında bkz. Walter Posch, *Der fall Alkas Mirza und der persienfeldzug von 1548-1549. Ein gescheitertes osmanisches Projekt zur Niederwerfung des safavidischen Persiens. Marburg: Tectum Verlag, 2000*

18 "Rüstem Paşa Hazretleri'nin sa'adet-hânelerinde Elkâs Mirzâ[ya] ziyâfet olduğu günde silahşörlük edenlerdir: Matrakçı Nasûh, iki [akçe] terakkî", BOA, K.K. defter nr. 208, s. 138 (görintüsü için bkz. Ekler.). Nasûh, ziyafet ve gösteri hakkında bilgi vermekle birlikte kendisinin oyunlara iştirak ettiğine dair bir imada bulunmamaktadır. *Süleyman-nâme*, İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi, nr. 379, vr. 77b. Arşiv kaydından beni haberdar eden Doç. Dr. Erhan Afyoncu'ya teşekkürlerimi sunarım.

19 Rüstem Paşa'nın Nasûh'u bu konuda teşvik edip onun yeni bir versiyon oluşturmalarını sağlaması hakkında Hüseyi Gazi Yurdaydın'ın görüşleri için bkz. *Beyân-ı Menâzil*, s. 21.

20 *Beyân-ı Menâzil*, s. 30.

Ramazân sene 971 merhûm Nasûh Kethudâ-i bârgîr müteveffâ şüd” şeklinde bir kayıt mevcuttur.²¹ Söz konusu kaydın *Sicill*’deki bilgilerle tamamıyla aynı oluşu, bu defterdeki bilgilerin *Sicill*’e kaynaklık ettiğini ortaya koymaktadır. Bu vesile ile tekrar belirtmelidir ki burada adı geçen Nasûh’un, Matrakçı Nasûh’la aynı kişi olduğuna dair elde hiçbir ciddi kanıt ta bulunmamaktadır.

Nasûh, Kanunî Sultan Süleyman’ın emriyle Taberî Tarihi’ni “*Mecma’ü’t-Tevârih*” adıyla Türkçe’ye tercüme etmeye başlamış (1520) ve bunun ikmalinden sonra 1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihine ait eserler kaleme almıştır. Daha açık bir ifadeyle o, Taberî’nin eserinin noktalandığı yerden (m. 915) devam ederek, sırasıyla İslam tarihini ve Selçuklu tarihini ve kuruluştan 1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihini yazmıştır.²² Birbirinin devamı olan üç cild halindeki bu tercüme ve eserin, son cildi Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemine ait kısa bir bölüm ile son bulmaktadır.²³ 1481 yılına kadarki hadiseleri içermesi gerektiği düşünülen üçüncü cildin devamı olan esere ise henüz tesadüf edilememiştir. Bu üç cildin devamı olan ve 1481-1520 hadiselerini içeren eser “*Tarih-i Sultân Bâyezîd ve Sultân Selîm*” adını taşımaktadır.²⁴ 1520-1537 yılı olaylarını içeren eser ise “*Matla’-ı Dâsitân-ı Sultân Süleymân Hân*” ismini taşımaktadır.²⁵ Bu eser aynı zamanda Matrakçı Nasûh’un “*Süleymân-nâmesi*”nin ilk bölümüdür. 1538 yılı hadiselerini içeren eser ise “*Feth-nâme-i Karabuğdan*” adını taşımaktadır.²⁶ Bu eser Matrakçı Nasûh’un “*Süleymân-nâmesi*”nin ikinci bölümüdür. Baş kısımları eksik olan “*Süleymân-nâmesi*”nin üçüncü bölümü durumundaki eser, 1543 yılı olaylarıyla başlayıp 21 Şevvâl 958/22 Ekim 1551 tarihinde Kanunî’nin İstanbul’dan Edirne’ye gidişinin anlatımıyla son bulmaktadır.²⁷ Bu durumda Matrakçı’nın “*Süleymân-nâmesi*”nin sadece 1539-1542 yılları olaylarını anlatan kısmı eksik kalmaktadır. Ancak bu eksik olduğu belirtilen yıllar için Matrakçı ayrıca bir eser kaleme almamış olmalıdır. 1539-1542 yılları olaylarına Matrakçı tarafından Arkeoloji kütüphanesindeki nüshanın baş kısımlarında yer verilmiş olduğu bir tahmin olarak ileri sürülebilir. Yukarıda bahsedilen eserler esasen bir bütünün, yani “*Mecma’ü’t-Tevârih*”in parçaları durumundadır. Yapılan bu değerlendirmelerle birlikte Matrakçı Nasûh’un Taberî Tarihi’ni tercümesi ve bunun

21 Kemal Özergin, *Sultan Kanunî Süleyman Han Çağına Ait Tarih Kayıtları*, Erzurum 1971, s. 28, Ek 14.

22 *Beyân-ı Menâzil*, s. 4.

23 *Beyân-ı Menâzil*, s. 3-7.

24 British Museum, Ad. 23586.

25 Davut Erkan, *Matrakçı Nasûh’un Süleyman-nâmesi*, s. 2.

26 TSMK, Revan 1284/2, vr. 1b.

27 İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi nr. 379, vr. 185b.

devamı olup 1551 yılına kadar gelen Osmanlı tarihiyle ilgili tumturaklı bir dille kaleme aldığı eserleri sıralanmış olmaktadır.

Matrakçı Nasûh, bu birbirinin devamı olan ciltler halindeki eserlerinden, II. Bâyezîd devrini ve Sultan Süleymân dönemine ait bazı bölümleri minyatürlü hale getirmiştir.²⁸ “*Târîh-i Sultân Bâyezîd ve Sultân Selîm*”²⁹ adını taşıyan ciltten II. Bâyezîd, dönemini minyatürlü hale dönüştürmüştür.³⁰ Bu eser, içinde özel bir künye taşımamakta, ancak II. Bayezîd dönemini içermesinden ötürü “*Târîh-i Sultân Bâyezîd*” ismiyle bilinmekte ve anılmaktadır. “*Matla’-ı Dâsîrân-ı Sultân Süleymân Hân*” adlı eserinden³¹, Kanunî’nin 1533 yılında Safevîler üzerine düzenlediği seferle ilgili kısımları minyatürlü hale getirmiştir. Bu minyatürlü eser, hem “*Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*” hem de “*Mecmû’-ı Menâzil*” adıyla bilinmektedir.³² Süleymân-nâme’sinin üçüncü bölümünde³³ yer alan 1543 Sikloş seferiyle ilgili kısımları da minyatürlü hale getirmiştir. Bu da, “*Târîh-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstolni-Belgrad*”³⁴ adıyla bilinmektedir. Nasûh’un, Rüstem Paşa’ya sunmak için hazırladığı, 1548 tarihli ikinci İran seferine ait minyatürsüz eseri³⁵ ise, “*Süleymân-nâmesi*”nin üçüncü bölümü olan Arkeoloji kütüphanesi nüshasının ilgi bölümünün müstakil hale getirilmiş şeklidir.

“*Târîh-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstolni-Belgrad*” adlı müstakil eserini devrin hükümdarı Kanunî’nin emriyle kaleme alan Nasûh³⁶ bu eserinde de hükümdarın

28 *Beyân-ı Menâzil*, s. 10-11, 12-16, 19. Yeri gelmişken belirtilmelidir ki Matrakçı’nın zikredilen eserlerindeki kısımları minyatürlü hale getirdiği ifadesi olayı genel açıdan izah etmek için kullanılmıştır. Zira müstakil olarak hazırlanan nüshalardaki konuların, diğer eserlerinin ilgili bölümlerinden daha önce yazıldığı Matrakçı’nın kendi ifadelerine istinaden bilinmektedir.

29 British Museum, Ad. 23586.

30 TSMK, Revan 1272.

31 TSMK, Revan 1286.

32 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. Nr. 5964. Bu eserle ilgili bir konuya temas edilmesi yerinde olacaktır. Eserin, Kanunî için özel olarak hazırlandığı yolundaki görüşün (*Beyân-ı Menâzil*, s. 31.) Matrakçı’nın ifadelerine dayanmadığı söylenebilir. Nasûh, (adını da belirterek) eseri ne için ve hangi maksatla yazdığını anlattığı giriş kısmında bu konuyu teyit edecek en ufak bir imada dahi bulunmamaktadır (*Beyân-ı Menâzil*, s. 215-218.). Bu görüşün ortaya atılmasını nedeni, böylesine önemli bir eserin ancak padişah için hazırlanabileceği düşüncesidir.

33 İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi nr. 379.

34 TSMK, Hazine 1608.

35 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955.

36 “...bu sefer-i zafer-eserde vâkı’ ve zâhir olan vekâyi’ ki...sultân-ı kâmrânun ve hazret-i sâhib-kırânun emr-i vâcibül-itâ’atiyle efser-i ibtidâdan halhal-ı intihâya varınca yerlü yirinde mîzân-ı sahîh ve nakl-i sarîh üzere silk-i intizâma ve ikd-ı iftihâma getirildi...” TSMK, Hazine 1608, vr. 4b. Bununla beraber vr. 5a’nın derkânurında yer alan nazım da aynı konuyu teyit eder niteliktedir.

sefer sırasında geçtiği menzillerin isimlerine, aralarındaki mesafeye ve minyatürlerine yer vermiştir. Eserde, geçilen menzillerin isimleri, varılış tarihi ve aralarındaki mesafe yazıldıktan sonra minyatürler çizilmiştir. Ancak bazı menzillerin minyatürlerini herhangi bir nedenle çizmemiş veya tamamlayamamıştır. Kanunî'nin Edirne'den Filibe'ye kadar geçtiği yedi menzilin ismini ve varış tarihlerini vermiş ancak minyatürlere yer vermemiştir. Yazılan menzillerin etrafında minyatürlerin çizilmesi için boşluklar bırakmıştır.³⁷ Aynı durum Filibe'den Sofya'ya gidiş menzilleri için de geçerlidir.³⁸ Nasûh'un kullandığı bazı ifadeler onun sefere iştirak ettiğini düşündürmekle birlikte bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Kanunî, 8 Şaban 949/17 Kasım 1542'de kışı Edirne'de geçirmek üzere İstanbul'dan hareket etmiştir.³⁹ Barbaros Hayreddin Paşa ise 12 Muharrem 950/17 Nisan 1543 tarihinde donanmayla birlikte İstanbul'dan Fransa'ya gitmiştir.⁴⁰ Nasûh, Hayreddin Paşa'nın donanmayla Kalavarta Kalesi'ne ulaşması hakkında "...İspanya-ı din-i la'in-i bi-dinün kılâ'ından olan Kalavarta demekle ma'rûf kal'aya varup vusul buldukda..."⁴¹, İnteb'e varmasıyla ilgili ise şu cümlelere yer vermektedir: "...işbu Kal'a-ı İnteb'e gelüp vusûl bulduk..."⁴². Kanunî ise 18 Muharrem 950/23 Nisan 1543'te Edirne'den ayrılarak Filibe'ye hareket etmişti.⁴³ Nasûh'un kendi eserinde verdiği bu bilgiler onun, padişahla mı yoksa Hayreddin Paşa ile mi beraber sefere katıldığı konusunda tereddüt oluşturmaktadır. Zira Kanunî'nin geçtiği menzilleri çizebilmesi için padişahın maiyetinde bulunması gerekiyordu veya Hayreddin Paşa'nın uğradığı liman ve kaleleri çizebilmesi için buraları görmesi icabediyordu. Minyatürlerin çizilmesi açısından kabul edilen bu temel mantık, onlar hakkında doğru bilgilere ulaşmamız için her zaman güvenilir bir yol olmayabiliyor. Bu eserde bulunan bazı minyatürlerle ilgili oldukça dikkat çekici bir makale kaleme alan Hedda Reindel-Kiel, Nasûh'un bunları çizerken bir kaynak kullanıp kullanmadığı üzerinde durmuştur.⁴⁴ Nasûh'un minyatürlerinin Avrupa'daki örneklerle kıyaslanması stil yönünden ortak yanlarının bulunduğunu gözler önüne serer. Bunun-

37 TSMK, Hazine 1608, vr. 39b-41b.

38 TSMK, Hazine 1608, vr. 47a-48a.

39 TSMK, Hazine 1608, vr. 9b-10a.

40 TSMK, Hazine 1608, vr. 16b-17a.

41 TSMK, Hazine 1608, vr. 18b.

42 TSMK, Hazine 1608, vr. 21a.

43 TSMK, Hazine 1608, vr. 37b-41b.

44 Hedda Reindel-Kiel, "Zu einigen Miniaturen und Karten aus Handschriften Matrakçı Nasûh's", *İslamkundliche Abhandlungen. Hans Joachim Kissling zum 60. Geburtstag gewidmet*. München 1976, s. 141-171. Makaleden beni haberdar edip gerekli bilgileri istihrac ederek kullanmamı sağlayan Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkürlerimi sunarım.

la beraber Matrakçı'nın minyatürlerinde daha fazla ayrıntı yer alır.⁴⁵ Avrupa'da geç gelişen bir sanat dalı olan perspektif görünüşlü şehir planlarının (vedut) çizenlerden birisi de Christoforo Boundelmonti'dir.⁴⁶ Boundelmonti'nin 1422 tarihli vedutu İstanbul ve Akdeniz adalarını içermektedir.⁴⁷ Boundelmonti'nin Topkapı Sarayı'nda bulunan eserinin 1500 tarihli Grekçe nüshasında verilen bilgiler, Nasûh'un eserinin sonlarında yer verdiği bazı adaların minyatürleriyle örtüşmektedir. Matrakçı'nın, Kılaro (Caros), Irakliya (Heraclia), Niy (Niyo) ve Paros adalarını gösteren minyatürleri⁴⁸ Boundelmonti'nin eserinde aynı adalarla ilgili yer alan bilgilerin kullanılmasıyla çizilmiştir.⁴⁹ Hedda Reindel-Kiel'in önemli tespitleri, Nasûh'un Batı'daki bu kabilden eserlerden haberdar olduğunu ve bunlardan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda Nasûh'un minyatürlerini, yalnızca kendi dünyasının sınırlarına kapanmış olarak üretmediğini, aksine kendi bilgilerine farklı bilgileri de ekleyerek yine kendi üslûbuyla bunları çizmiş ve renklendirmiş olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Reindel-Kiel'in işaret ettiği tesbitler, şüphesiz Nasûh'un bu eserinin anlaşılması ve anlamlandırılması için farklı bir kapı aralamaktadır. Yukarıda zikredilen Nasûh'un bugün için bize çelişkili görünen ifadeleri bu kabilden çalışmaların ortaya koyduğu bilgilerle farklı bir anlam kazanabilir.

Nasûh'un müstakil olarak kaleme aldığı bir diğer eseri ise 1548 tarihli ikinci İran seferine aittir.⁵⁰ 157 varak olan eser eksik durumdadır. Tahribat görmüş olan eser, Arkeoloji kütüphanesi nüshasındaki ilgili kısımlardan bazı farklılıklarla ayrılır. Bu seferin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayan Elkas Mirza'nın İstanbul'a gelişi, padişahla ve Rüstem Paşa'yla görüşmesi gibi konular müstakil nüshada yer almaz. Eserde mukaddime kısmından hemen sonra sefer hazırlıklarıyla ilgili beylerbeyi ve sancak beylerine verilen talimatların anlatımıyla ana konuya girilir.⁵¹ Buradan sonra konular, büyük ölçüde Arkeoloji nüshasıyla satır satır aynı devam eder. Ancak müstakil nüshanın en büyük farkı sefer menzillerini içermesidir. Örneğin Kanunî'nin 18 Safer 955/29 Mart 1548 tarihinde İstanbul'dan

45 Hedda Reindel-Kiel, "Matrakçı Nasûh", s. 151.

46 Hakkında ve eseri için bk. Kemal Beydilli, "XV. Yüzyılda bir İtalyan Hümanist Gözüyle İstanbul ve Akdeniz Adaları. Christoforo Boundelmonti, Liber Insularium Archipelagi", *Osmanlılar ve Avrupa. Seyahat, karşılaşma ve Etkileşim*. Ed. Seyfi Kenan, İstanbul 2010, s. 65-90

47 Hedda Reindel-Kiel, "Matrakçı Nasûh", s. 149.

48 TSMK, Hazine 1608, vr. 144a.

49 Hedda Reindel-Kiel, "Matrakçı Nasûh", s. 152-154.

50 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955. Sn. Ahmet Aslantürk'le beraber bu eser basıma hazırlanmaktadır.

51 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 1b-4b. Bu konuyla ilgili başlık Arkeoloji nüshasının varak 80b'sinde yer almaktadır.

hareket edip on menzilde Yenişehir'e varması her iki eserde de hemen hemen aynı başlıklar ve aynı cümlelerle anlatılmaktadır.⁵² Ancak Arkeoloji nüshasında, “*berkenâr zikrolunan on menzilde Yenişehir'e vusul buldu*” denilmekte ve menzil isimleri zikredilmemektedir.⁵³ Müstakil nüshada ise bu konunun anlatımının ardından söz konusu on menzilin isimleri, padişahın hangi tarihte buraya vardığı, menziller arasındaki mesafenin kaç mil olduğu, konağa varırken ve konakta meydana gelen olayların izahı, arpa ve un gibi malzemenin kaçta alındığı, bunları temin konusunda sıkıntı yaşanıp yaşanmadığı, varılan menzilde padişahın kaç gün kaldığı ve varılan konakların kısa coğrafi özelliklerine yer verilmektedir.⁵⁴ Müstakil nüshada zikredilen menzillerden sonra konular Arkeoloji nüshasıyla paralel gitmeye devam etmektedir. Arkeoloji nüshasında, padişahın on menzilde Yenişehir'e vardığı belirtildikten sonra, “*Haber-i âmeden-i âfitâb-ı matla'-ı şâhî ve mihr-i cihân-tâb-ı şehinşâhî be-dergâh-ı padişah-ı heft-iklîm şehzâde-i cüvân-bâht Sultân Selîm fi-tâsi'-i ısrîn-i Safer sene-i mezbûre*”⁵⁵ başlığıyla başka bir konunun anlatımına başlanmıştır. Bu başlık çok az bir farkla, “*Haber-i âmeden-i âfitâb-ı matla'-ı şâhî ve mihr-i cihân-tâb-ı şehinşâhî be-dergâh-ı padişah-ı heft-iklîm şehzâde-i cüvân-bâht Sultân Selîm*” şeklinde müstakil nüshada on menzilin zikrinden hemen sonra yer almaktadır.⁵⁶ Bundan sonra konu aynı cümlelerle her iki eserde anlatılmaya devam edilmektedir.⁵⁷ Kısacası bu örneklemin tüm eser için geçerli olduğu belirtilmek istenmektedir. Bununla beraber müstakil nüsha, Elkas Mirza'nın Osmanlı idaresiyle ters düşmesinin veya onun isyanının anlatımıyla son bulmaktadır (h. 956/m. 1549).⁵⁸

Müstakil nüshada Nasûh'un menzillerle alakalı vermiş olduğu bilgilerin sıhatli olup olmadığı hususu akla ilk gelen sorulardan biridir. TSMK, nr. 10221 bulunup iki varaktan oluşan ve tahribata uğramış olan defter, 1548 yılında çıkarılan ikinci İran seferinin menzillerini içermektedir. Bu defterde zikredilen menzillerle, Nasûh'un eserinde bahsettiği menzillerle büyük oranda aynıdır. Buna ilave olarak bazı noktalarda farklılıklar olduğu belirtilmelidir. Burada, Konya'ya kadar olan menziller karşılaştırılarak konu hakkında bir fikir verilmeye çalışılacaktır.

Söz konusu arşiv kaydında, Sultan Süleyman'ın 18 Safer 955/29 Mart 1548 İstanbul'dan Üsküdar'a hareket ettiği belirtilmektedir. Akabinde ise geçtiği diğer

52 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 10b-14b. Krş. Arkeoloji nüshası, vr. 82b-84a.

53 Arkeoloji nüshası, vr. 84a.

54 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 14b-16a.

55 Arkeoloji nüshası, vr. 84a.

56 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 16a.

57 Arkeoloji nüshası, vr. 84a-85a. Krş. Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 16a-18a.

58 Marburg Staatsbibliothek Hs. Or. Oct. 955, vr. 156b-157a.

menziller sırasıyla verilmektedir. Buna göre hükümdar, Üsküdar, Maltepe, Tekfur Çayırı, Dilderesi, Çınarlı, Stara Köprüsü, Kazuklu, Dikilitaş ve Pamucak'tan geçerek Yenişehir'e varmıştır.⁵⁹ Bu kayda göre padişah, 10 menzilde Yenişehir'e ulaşmış oluyor. Nasûh da padişahın aynı tarihte İstanbul'dan hareket ettiğini ve 10 menzilde Yenişehir'e vardığını belirtip bu konakları şöyle sıralamıştır: Üsküdar, Maltepe, Kıssahun Köprüsü, Dilderesi, Çınarlı Dere, Stara Köprüsü, Kazıklı, Dikilütaş, Pamukça ve Yenişehir.⁶⁰ Defterde, Yenişehir'den sonra zikredilen menziller şunlardır: Akbıyık, (silik...), Bozöyük, İnönü, Eskişehir, Akören, Seyyidgazi, Kulapa, Beyat, Uzunköprü, Selamunaleyk Pınarı, Göl kurbı, Akşehir, Arkıd, Ilgun, Suluzengi, Gelemic Beli, Konya.⁶¹ Nasûh ise bu menzilleri şöyle zikretmektedir: Derbend-i Akbıyık, Kurdalanı geçip dere, Bozöyük, Sultanönü Çayırı, Eskişehir, Akören, Seyyidgazi, Kulapa Çayırı, Beyat, Uzunköprü, Selamunaleyk Pınarı kurbı, Tatar, Akşehir⁶², Erkat Köprüsü, Ilgun, Karazengi, Gelemic Beli dibinde Keykavuş Hanı, Konya.⁶³

Arşiv kaydında, padişahın büyük kentlere hangi tarihte vardığına dair birkaç da derkenar mevcuttur. Örneğin Tebriz isminin hemen yanında "fi 21 Cemâziyelâhir sene 955" tarihi mevcuttur.⁶⁴ Nasûh da padişahın Tebriz'e varmasını aynı tarihte olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Arşiv kaydında hükümdarın Van'a varış tarihi "Fî 9 Receb sene 955" olarak gösterilmesine⁶⁶ karşın Nasûh bunun bir gün sonra 10 Receb 955/15 Ağustos 1548 tarihinde gerçekleşmiş olduğunu yazmaktadır.⁶⁷ Buna ilave olarak arşiv kaydında Van'ın, 18 Receb 955/23 Ağustos 1548 tarihinde fethedilmiş olduğuna dair ikinci bir derkenar daha mevcuttur.⁶⁸ Fakat Nasûh'un, geçilen menziller sırasında meydana gelen bazı olayları da zikretmesi onun verdiği bilgileri daha da değerli kılmaktadır. Örneğin Amasya'da bulunan Şehzade Mustafa'nın, hükümdarı istikbal etmesi için yazılan emir, Konya'dan sonraki ilk menzil olan Kırkpınar'da 23 Rebiülevvel 955/2 Mayıs 1548 tarihinde gönderilmiştir.⁶⁹ Akabinde Şehzade Mustafa'nın

59 TSMK, Defter nr. 10221, vr. 1b.

60 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 11a, 14b-16a.

61 TSMK, Defter nr. 10221, vr. 1b.

62 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 18a-20b.

63 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 23a-24b.

64 TSMK, Defter nr. 10221, vr. 2a.

65 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 69a.

66 TSMK, Defter nr. 10221, vr. 2a.

67 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 75b.

68 TSMK, Defter nr. 10221, vr. 2a.

69 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 24a.

Sivas'a gelip babasıyla görüşüp (16 Rebiülâhir 955/25 Haziran 1548) sonra onunla beraber Erzincan'a doğru hareket ettiğini ancak ikinci menzil olan Koçhisar'dan 21 Rebiülâhir 955/30 Haziran 1548 ayrılarak Amasya'ya geri döndüğünü yine Nasûh'un ifadelerinden öğrenebilmekteyiz.⁷⁰ Nasûh'un ikinci İran seferine ait bu eseri devrin diğer kaynakları arasında, sadece menzillerle ilgili verdiği bilgilerle değil seferin tüm yönleriyle öğrenilebilmesi açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir.

Yukarıda hakkında bazı notlar sunulan eserlerin müellifi olan Nasûh, önemli coğrafyacılar Ebu Reyhan Muhammed b. el-Biruni'den etkilenmiş ve onun coğrafya metodolojisini Irâkeyn seferini anlattığı eserinde kullanmıştır.⁷¹ Öyle anlaşılıyor ki, Nasûh diğer eserlerinde sunduğu coğrafi bilgileri de aynı metodu kullanarak vermeye çalışmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu metod, Nasûh tarafından geniş kapsamlı olarak kullanılmayıp, sadece menziller arasındaki mesafelerin mil olarak belirtilmesi ve menzillerin coğrafi yapısından kısaca bahsetmek şeklinde daha dar bir yapıda ele alınmıştır. Bununla beraber Nasûh'un, konusu sadece coğrafya olan herhangi bir eser kaleme almamış olduğu da burada zikredilmesi gereken bir başka husustur. Tekrar etmek gerekirse, onun eserlerinin hepsi -matematik ve silahşörlük hariç- tarihe aittir. Nasûh'un eserlerindeki minyatürlerine ve Irâkeyn seferinde kısaca bahsettiği yedi iklim bahsine istinaden, Birunî, Piri Reis ve Âşık Mehmed gibi coğrafyacıların arasında zikretmek kısacası onu coğrafyacı kimliğiyle anmak oldukça zor görünmektedir. Coğrafyacılık açısından Nasûh'u, eserlerinde menziller ve minyatürler vasıtasıyla önemli coğrafi bilgiler veren bir "tarihçi" olarak tanımlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.⁷² Nitekim onu tanımlayan iki ana sıfatın "tarihçi ve silahşör" olduğu gerçeği dikkatlerden kaçırılmamalıdır.

70 Marburg Staatsbibliothek, Hs. Or. Oct. 955, vr. 29b, 34b.

71 *Beyân-ı Menâzil*, s. 220.

72 Benzer bir durum Nasûh'un matematikçiliği içinde söz konusudur. Âşık Çelebi'nin onun matematikçiliğini övüp bu yönünün Ebu Maşer'den daha üstün olduğu yönündeki mübalağalı sözleri (*Meşâ'ir üş-Şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, vr. 158a.) Matrakçı'nın kendi sözlerini dahi gölgede bırakmıştır. Âşık Çelebi'nin bu sözlerinin Nasûh'un, büyük bir matematik teorisyeni olarak algılanmasına neden olduğu söylenebilir. Oysa Nasûh eserinde, uzun süre üstadların yanında bulunduğu, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış manzum ve mansur eserleri incelediğini ve bunların amaç ve içeriklerinin anlaşamadığını (teori kitapları olması sebebiyle) ve bu nedenle "... bu bende-i sagîrül-cürm [ü] kebîrül-cürm ilm-i hisâbun kavânini külliye ve cüz'îyesinden şol ki beyn'en-nâs ehemm-i metâlib ve etemm-i me'âribdür dürer-i girân-bahâ ve gurur-i rüşen-nümâyâ ki dürc-i beyâna ve burc-i iyâna götürüp müretteb ü müzehheb kıldım tâ kim mübtedilere tabsına ve müntehilere tezkire olup müftidlerün ifâdelerine delil ve müstefâdlerün istifâdelerine sebîl ola..." (Umdetül-Hisâb, Nuruosmaniye Küt. Nr. 2984, vr. 2b-3a) diyerek eserin genel içeriğini ve yazılış amacını belirtmektedir.

Matrakçı Nasûh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar

Özet ■ 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden biri olan Matrakçı Nasûh'un, ismi ve aslen nereli olduğu konusuna -eldeki kayıtlar ışığında- açıklık getirmeye çalışarak başlayan bu yazı, matrakçılığın bahsetmeyerek onun hayatının anlatımıyla devam etmiştir. Akabinde Nasûh'un, *Taberî Tarihi*'nin tercümesinin bitiminde Osmanlı tarihine ait yazdığı eserleri üzerinde durmuş ve parçalar halinde bu eserlerinden hangilerinin birbirinin devamı olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Bununla beraber Kanunî Sultan Süleymân'ın 1543'te Sikloş ve 1548'de gerçekleştirdiği II. İran seferi hakkında Matrakçı'nın kaleme aldığı iki müstakil eserin menzilleri ve özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Temelde ise bu makale, Süleymân-nâmesi'nin parçaları durumunda olan bu iki müstakil eser ile diğer eserlerinde sunduğu bilgilere istinaden Matrakçı'nın coğrafyacı kimliğini tartışmayı amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Matrakçı Nasûh, *Süleymân-nâme*, 16. yüzyıl Osmanlı tarihçileri

